

received: 2020-09-15

DOI 10.19233/ASHS.2021.26

KULTURNO IN ZGODOVINSKO SPOROČILO MILANJE – 2. DEL: SV. JURIJ V ILIRSKI BISTRICI IN SV. MARIJA V KNEŽAKU

Ladislav PLACER

Pod akacijami 13, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: ladislav.placer@telemach.net

IZVLEČEK

V članku je prikazan ideogram slovanske mitične pokrajine nad Ilirsko Bistrico v zaledju polotoka Istre, katerega osrednje božanstvo je ambivalentna boginja Mokoš. V geometrijskem smislu sestavljata ideogram dva lika z delovnimi nazivoma »Sončev krog« in »Mesečev polkrog«, v središču »Sončevega kroga« je Velika Milanja (1099 m), simbolno boginja Mokoš, med drugim zaščitnica voda, živine in pastirjev, skrbi pa tudi za vračanje Sonca v ravnotežno lego enakonočij. V središču »Mesečevega polkroga« je jama v kateri je falus (stalaktit), simbolna podoba boga Jarila, varuha plodnosti in cikličnega obnavljanja življenja. Jama simbolno predstavlja vulvo, verjetno Mokoši, morda Matere Zemlje. V času pokristjanjevanja je cerkev boginjo Mokoš nadomestila s Sv. Marijo, Jarila pa s Sv. Jurijem.

Ključne besede: slovanska mitična pokrajina, Mokoš in Jaril, upravno in versko središče zgodnj srednjeveške slovanske kneževine, sedež kneza Knežak, Ilirska Bistrica, zaledje Istre

MESSAGGIO CULTURALE E STORICO DI MILANJA – PARTE 2: SAN GIORGIO A ILIRSKA BISTRICA E SANTA MARIA A KNEŽAK

SINTESI

L'articolo presenta un ideogramma del mitico paesaggio Slavo sopra Ilirska Bistrica nell'entroterra della penisola istriana, la cui divinità centrale è la dea ambivalente Mokoš. In termini geometrici, l'ideogramma è composto da due figure con i titoli provvisori "Cerchio solare" e "Semicerchio lunare". Al centro del "Cerchio solare" si trova monte Velika Milanja (1099 m), simbolicamente la dea Mokoš, che è, tra l'altro, protettrice dell'acqua, del bestiame e dei pastori, e si occupa anche di riportare il Sole nella posizione di equilibrio degli equinozi. Al centro del "Semicerchio lunare" si trova una grotta contenente il fallo (stalattite), immagine simbolica del dio Jaril, custode della fertilità e del ciclico rinnovamento della vita. La grotta rappresenta simbolicamente la vulva, probabilmente da Mokoš, forse da Madre Terra. Al momento della cristianizzazione, la chiesa sostituì la dea Mokoš con Santa Maria e dio Jaril con San Giorgio (Jurij).

Parole chiave: paesaggio mitologico slavo, dea Mokoš e dio Jaril, centro amministrativo e religioso del principato slavo altomedievale, la sede del principe Knežak, Ilirska Bistrica, entroterra dell'Istria

UVOD

V drugi številki revije *Annales, Series Historia et Sociologia* leta 2020, je bila v članku *Kulturno in zgodovinsko sporočilo Milanje*, obdelana slovanska mitična pokrajina nad Ilirsko Bistrico (Placer, 2020). Iz razporeditve mitičnih objektov v prostoru je očitno, da je bila vezana na geomorfologijo velikega rotacijskega fosilnega plazzu, natančneje na polkrožno sleme in polkrožno pobočje, ki sta nastali iz odlomnega roba plazzu. Pripadniki naravnih kultov so videno simbolno primerjali s polmesecem. Na polkrožnem slemenu se nahajajo vrhovi in druge morfološke oblike, ki imajo mitična imena: Milanka (792 m), Mala Milanja (983 m), Velika Milanja (1099 m), Devin 2 (1088 m), Volovja reber in Baba. Poleg imenovanega Devina sta tu še dva, Devin 3 (957 m) na polkrožnem pobočju in Devin 1 (1028 m) izven območja plazzu. Lege omenjenih objektov so povzete po Franciscejskem katastru (1823, 1824), v Atlasu Slovenije in Atlasu okolja je drugje locirana Milanka in ni Male Milanje, očitno gre za napaki. Iz nepoznanega vzroka ni tudi Devina 3 (sl. 1).

K naštetim mitičnim objektom iz prvega članka, so sedaj dodani še trije, ki ležijo sredi mase plazzu in že na prvi pogled blizu središča slemenskega polkroga. To so Trnovski studenec, Japodska jama in Zelene doline. V Franciscejskem katastru ni zabeležen nobeden od teh, Japodska jama je bila poimenovana po »ponovnem odkritju« leta 2000 (Kataster jam), vendar so jo po izjavah domačinov pastirji od nekdanj vseskozi obiskovali.

Med zahodnim pobočjem Milanke in Šembijami leži ledina Nariče, ki je po hudih neurjih običajno močno prizadeta, ob izredno visokih poplavnih vodah pa nastane tu samostojno Šembijsko presihajoče jezero. V Franciscejskem katastru je ime ledine zapisano dvakrat Noritsche in enkrat Norizhe, torej Noriče. Gospa Jožica Samsa (roj. 1943, končala administrativno šolo) iz Šembij št. 7, je povedala, da danes domačini pravijo tej ledini Nariče, tako kot njeni starši in stari starši. V pisni obliki se uporablja namesto polglasnika samoglasnik a, vendar se je po njenem mnenju ta uveljavil zaradi potrebe po normiranem zapisu, ne pa zaradi znanega izvornega pomena besede. Izbrali so pa Nariče zato, ker so jim Noriče zvenele tuje. Tako samoglasnik o v Franciscejskem katastru po vsej verjetnosti ni verodostojen, zapisovalci niso pisali polglasnikov, za nekaj se je pač bilo treba odločiti.

Etimologija Norič bi bila drugačna od etimologije Narič, v slednjem primeru bi ime lahko izhajalo iz naricanja, saj bi se kraju kjer se narica lahko reklo Nariče. Naricanje se v narečni obliki izgovarja naričanje, to pa po analogiji napeljuje na Nariče. Če bi bilo tako, bi bil ta prostor lahko del mitične pokrajine. Vzrok za tako domnevo je pojasnjen na koncu prispevka.

VELIKA MILANJA – USMILJENA BOGINJA MOKOŠ

V tem poglavju so na kratko povzete ugotovitve iz prvega članka (Placer, 2020). V njem je bil obdelan

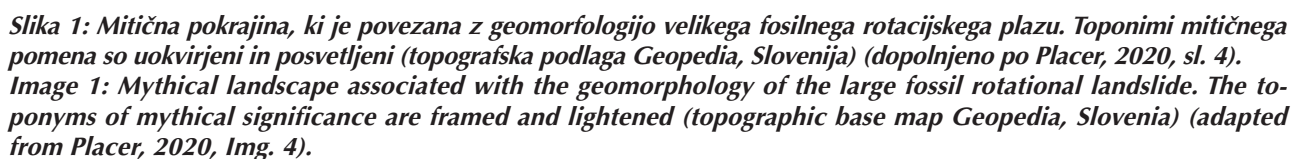
mitični ideogram v katerega središču je Velika Milanja, ki simbolno predstavlja usmiljeno boginjo Mokoš (sl. 2). Oddaljenost Velike Milanje od Male Milanje, Devina 1 in Devina 2 je v mejah dopustne tolerance enaka, zato lahko zarišemo krog, ki ima mitično središče na Veliki Milanji, geometrijsko središče pa nekoliko stran. Določeno je bilo s šestilom, krožnica okoli tega pa zajema vse tri omenjene vrhove. Znotraj tako zarisanega kroga lahko izrišemo veliki včrtani obodni enakokraki trikotnik in dva manjša včrtana središčna enakokraka trikotnika. Velikost njunih simetričnih kotov se nahaja v mejah obrednega kota $23,5^\circ \pm 1,5^\circ$. Velika Milanja leži na simetrali kota v vrhu včrtanega enakokrakega obodnega trikotnika, ki obsega seštevek dveh obrednih kotov. V simbolnem pomenu torej leži usmiljena boginja Mokoš v legi pomladnega in jesenskega enakonočja, kar pomeni, da nadzira in usmerja navidezno gibanje sonca med poletnim in zimskim obratom. Leži torej v ravnotežni legi sončevega nihala in skrbi, da se to vanjo neprestano vrača.

Na polkrožnem slemenu, simbolnem polmesecu, ležijo Milanka, Mala Milanja, Volovja reber, Velika Milanja, Devin 2 in Baba. Devin 3 leži na polkrožnem pobočju, zato je geomorfološko in vsebinsko del simbolnega polmeseca. Mokoš je ambivalentna, ima lastnosti sončnega in lunarnega božanstva in taka je tudi njena simbolna lega. Leži namreč v središču kroga, ki ga zaradi nadziranja nihanja Sonca in lažjega sporazumevanja imenujemo »Sončev krog« in na polkrožnem slemenu, simbolnem polmesecu, ki ga iz istega vzroka imenujemo »Mesečev polkrog«.

Razlaga mitološkega pomena Milanke in Male Milanje ni tako jasna, Baba je del substrata, Slovani so jo po nekaterih lastnostih v splošnem povezali z Mokošo (Hrobat Virloget, 2012). Če upoštevamo ideje Pleterskega (2020), bi Velika Milanja, Mala Milanja in Milanka lahko bile različne podobe istega ženskega božanstva, torej Mokoši. Vsi naštetimi mitični subjekti so zasedli mesta in vloge božanstev predslovanskih častilcev naravnih kultov, Slovani so jim dali le imena iz svojega mitičnega panteona. Svoje naj bi ohranila le Baba. Geometrija »Sončevega kroga« je bila v prvem članku obdelana natančneje, geometrija »Mesečevega polkroga« pa je ostala nedorečena.

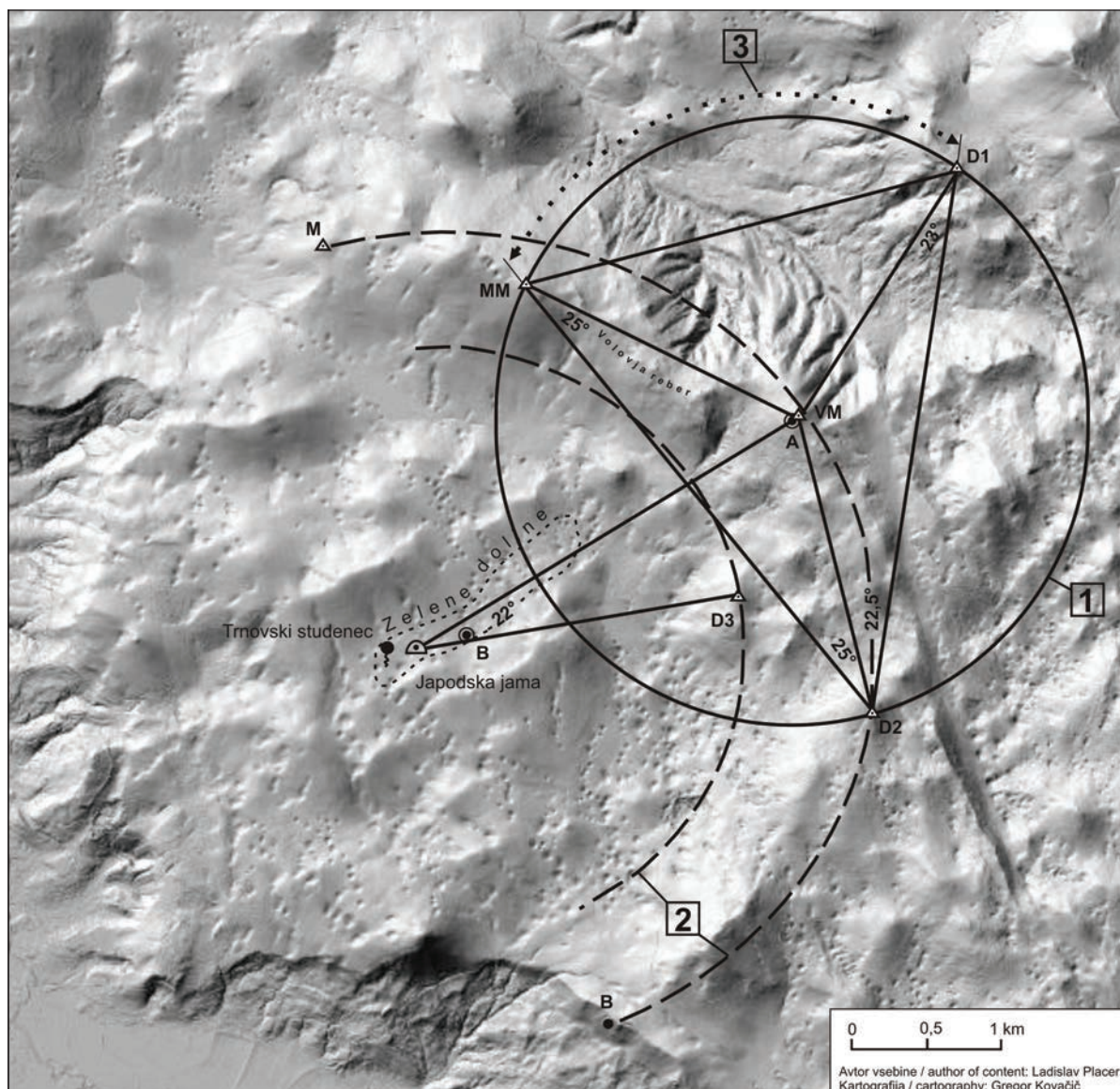
»MESEČEV POLKROG«

Vsaka krožnica ali polkrožnica je določena s središčem in polmerom. V mitični pokrajini se geometrijsko središče kroga lahko ujema z mitičnim središčem ali pa se središči ne pokrivata, vendar je neskladje med njima dopustno le do določene meje. Dopustna toleranca v tem primeru ni znana, verjeten vzrok pa je majhno število podobnih konstrukcij. Pri »Sončevem krogu«, razen s šestilom, lahko geometrijsko središče poenostavljeno izračunamo iz razlike med srednjo dolžino treh izmerjenih radijev in najkrajšim radijem. Dolžina radijev znaša po Placerju (2020, sl. 11) 1999 m, 1985 m in 1916 m, srednja vrednost znaša 1967 m, velikost približne

Za »Mesečev polkrog« je bilo potrebno geometrijsko središče konstruirati, mitično pa najti v naravi na podlagi obstoječih toponimov in obstoječe naravne in arheološke dediščine. Brez vsebinske utemeljitve ni mogoče določiti geometrijskega središča »Mesečevega polkroga«, v vsakem primeru leži med skrajnima mitičnima objektoma

415

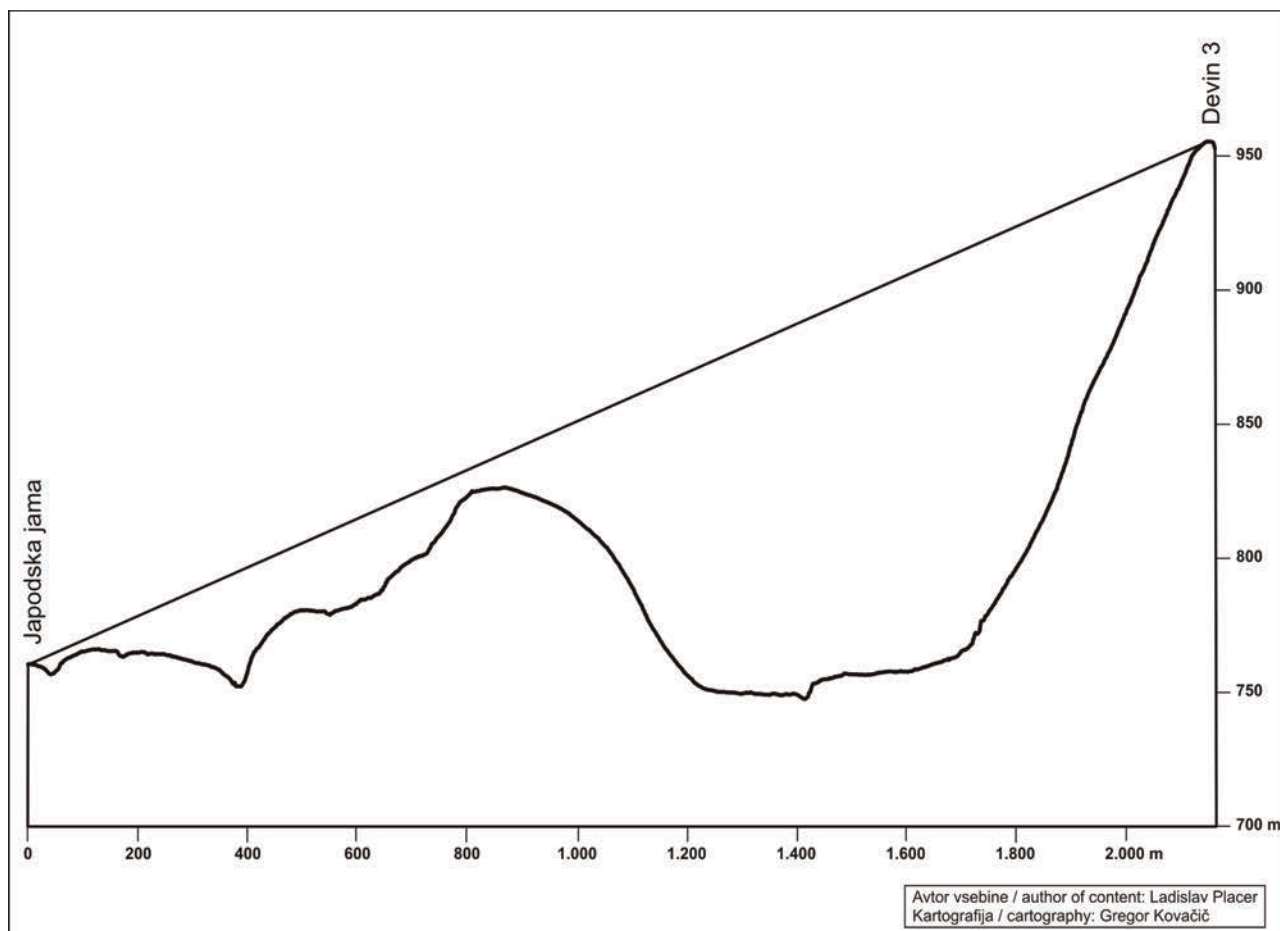

Slika 2: Geometrijske in astronomske prvine mitične pokrajine na območju plazu (digitalna podlaga Atlas okolja, Slovenija) (dopolnjeno po Placer, 2020, sl. 11, sl. 17). Legenda: 1. »Sončev krog«; 2. »Mesečev polkrog«; 3. Simbolna ponazoritev navideznega nihanja Sonca med zimskim in letnim obratom; A – Geometrijsko središče »Sončevega kroga«; B – Geometrijsko središče »Mesečevega polkroga«; VM – Velika Milanja, mitično središče »Sončevega kroga«; MM – Mala Milanja; M – Milanka; B – Baba; D1 – Devin nad Koritnicami; D2 – Devin nad Škriljem; D3 – Devin pod Lunjevico.

Image 2: Geometric and astronomic elements of the mythical landscape in the landslide area (digital base map Atlas okolja, Slovenia) (adapted from Placer, 2020, Img. 11, Img. 17). Legend: 1. »Solar Circle«; 2. »Moon Crescent«; 3. Symbolic representation of the imaginary oscillation of the Sun between the winter and the summer solstice; A – Geometric centre of the »Solar Circle«; B – Geometric centre of the »Moon Crescent«; VM – Velika Milanja, mythical centre of the »Solar Circle«; MM – Mala Milanja; M – Milanka; B – Baba; D1 – Devin above Koritnice; D2 – Devin above Škrilje; D3 – Devin below Lunjevica.

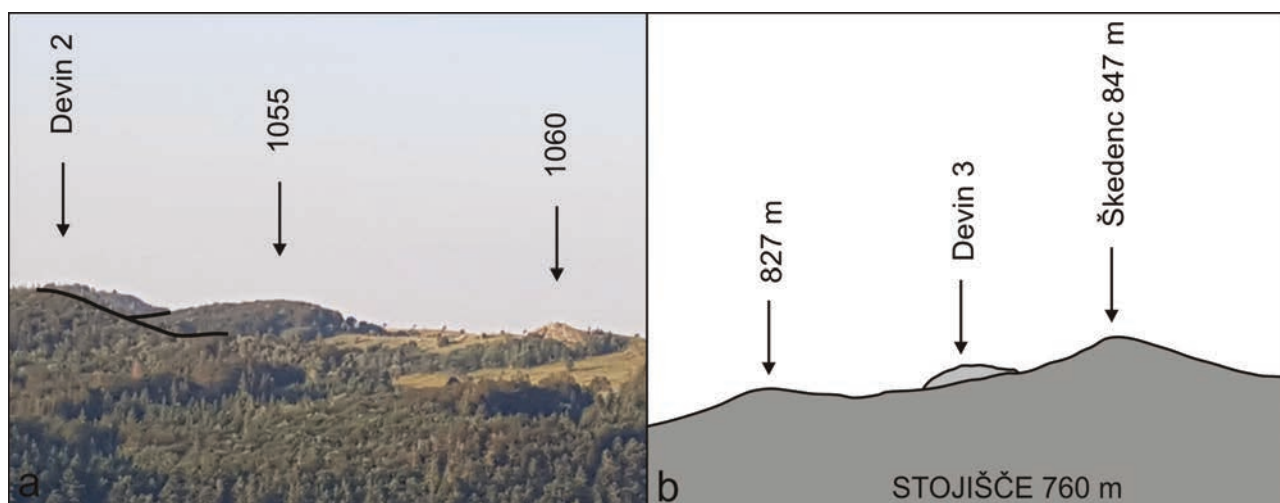
mlajšega plazu je zanimiva le za inženirsko-geološko rekonstrukcijo, obredniki pa so videli sedanjo podobo, zato je pomembno le središče pri sedanjem stanju. K vrhovom polkrožnega slemena je zato potrebno prišteti mitično po-

membna Veliko Milanjo in Devin 2, izločiti pa Bele ovce, ker so radialno zamaknjene nasproti Veliki Milanji. Tej logiki sledi tudi izločitev Male Milanje. Po takem popravku je mogoče vrhove Milanko, Veliko Milanjo, Devin 2 in

Slika 3: Digitalni profil Japodska jama – Devin 3.

Image 3: Digital section of the Japodska jama (Iapydes cave) – Devin 3.

Slika 4: Mitična povezava: a – Pogled z Devina 1 na Devin 2 (po Placer, 2020, sl. 13b); b – Konstruirani pogled iz stojišča nad Japodsko jamo na Devin 3 (slika 3). Danes poraslo.

Image 4: Mythical connection: a – View from Devin 1 to Devin 2 (from Placer, 2020, Img. 13b); b – Reconstructed view from a viewpoint above the Japodska jama (Iapydes cave) towards Devin 3 (Image 3). Now overgrown.

Slika 5: Japodska jama: Stalaktit – falus kot simbol Jarila. Jama je mitično središče, falus pa mikrosredišče »Mesečevega polkroga«. Odbiti del stalaktita je rekonstruiran (Foto: Borut Lozej).

Image 5: lapydes cave: Stalactite – phallus as a symbol of Yaril. The cave is a mythical centre and the phallus the microcentre of the »Moon Crescent«. The missing tip of the stalactite is reconstructed (Photo: Borut Lozej).

Babo, povezati s polkrožnico s polmerom okoli 2768 m. Njeno središče je določeno s šestilom na topografski osnovi, leži pa v srednjemu delu ledine Zelene doline zahodno od Škedenca (847 m) in jugovzhodno od Debelega vrha (843 m) (sl. 2, točka B). Najbližja objekta mitične narave sta Japodska jama in Trnovski studenec, prva leži okoli 380m zahodno od središča polkroga, drugi pa okoli 510 m v približno isti smeri. Glede na bližino in vsebino je mitično središče »Mesečevega polkroga« Japodska jama. Na dolžino polmera 2768m, znaša njen odmik nekaj manj od 13,7 %, procentualno je velik, vendar je določanje geometrijskega središča pri tako veliki možnosti izbire vhodnih podatkov, zgolj orientacijske narave. Obredniki ga verjetno niso natančneje določali, so se pa gotovo ravnali po občutku.

S pomočjo geometrijske konstrukcije središča »Mesečevega polkroga« je mogoče v geometrijo polkroga umestiti tudi Devin 3 in hrbet Volovjo reber med Malo Milanjo in Belimi ovčami. Če zarišemo polkrog skozi Devin 3 dobimo med zunanjim in notranjim polkrogom polkrožni kolobar, ki pokriva skoraj celotno polkrožno sleme in polkrožno pobočje. Če zatem povežemo Veliko Milanjo in Devin 3 z

geometrijskim središčem kolobarja, ugotovimo, da je velikost kota med obema daljicama $22,5^\circ$, če pa zamenjamo geometrijsko središče z mitičnim, torej Japodsko jama, se kot zmanjša na 22° , vendar je še vedno v mejah tolerance obrednega kota. Pri površnem merjenju tega kota znaša njegova velikost malenkost pod 22° , vendar vrh Devina 3 ni izrazit temveč raztegnjen v smeri pravokotno na smer pogleda, tako da pri ciljanju na njegov južni del velikost kota ustreza mejni vrednosti. Poleg obrednega kota daje tej konstrukciji božanski sij tudi pogled s stojišča nad Japodsko jama proti Devinu 3, tu se tako kot pri pogledu z Devina 1 na Devin 2 (Placer, 2020, sl. 13b), vidi le najvišji del vrha Devina 3, premica med obema točkama (sl. 3) namreč poteka okoli 7 m nad manjšim grebenom pri Japodski jami in okoli 17 m nad sedlom med Škedencem (847 m) in neizrazitim vrhom (827 m) nekoliko severneje. Danes je pogled zastrt zaradi poraščenosti Zelenih dolin in Škedenca, če bi bilo površje goličavo, pa bi se vrh Devina 3 videl. Na sl. 4 je prikazana magična podobnost med pogledom z Devina 1 na Devin 2 (sl. 4a) in konstruiranim pogledom s stojišča nad Japodsko jama na Devin 3 (sl. 4b). Vegetacija je seveda odmišljena.

Za vse tri Devine je bilo ugotovljeno, da po geomorfološki plati ustreza le Devin 1, medtem ko ostala dva nimata idealne oblike, to je položnega in nasproti ležečega strmega ali prepadnega pobočja (Placer, 2020). Razlog za to je podan na sliki 4, Devin 2 in Devin 3 sta bila izbrana zato, ker sta zagotavljala kriterija obrednega kota in vidnosti, medtem ko je imela oblika zaradi zoženega izbora manj pomembno vlogo.

H konstrukcijama na sl. 3 in na sl. 4b je potrebno dodati, da sta narejeni na podlagi podatka o legi Japodske jame v Katastru jam. Vendar lega jame tam ni prava, domnevno zaradi varovanja arheološkega spomenika. Pri preizkusu vidnosti s prave lokacije se je pokazalo, da so spremembe zanemarljive, premica med obema točkama poteka okoli 12 m nad površjem manjšega grebena blizu Japodske jame in okoli 15 m nad slemenom Škedenca. Zanemarljiva je tudi sprememba velikosti obrednega kota, ki je še vedno v mejah toleranc.

POSKUS RAZLAGE

O mitični vsebini osrednjega dela »Mesečevega polkroga« priča poleg Japodske jame in Trnovskega studenca, tudi manj vpadljive toda simbolno močne Zelene doline. Japodsko jamo (spodmol) je arheološko raziskala Hrobat Virlogetova (2014b), v njej je opisala petroglife na steni in na nekoliko poškodovanem stalaktitu, za katerega je menila, da je predstavljal falični simbol. Kapnika z enakim simbolnim pomenom sta poznana še iz jame/rupe pri Hujah na Brkinih, tam so mu pravili Devar (Medvešček, 2006) in iz jame/spodmola Triglavca na Divaškem Krasu, kjer so ga imenovali Devač (Placer, 2010). Kje se nahaja brkinska rupa je še vedno skrivnost, toda glede na to, da so Brkini zgrajeni iz flišnih nekarbonatnih kamnin, jo je treba iskati na Matarskem krasu, verjetno v bližnji ali nekoliko bolj oddaljeni okolici Obrova in Hrušice. O tem posredno govori tudi Medveščkov informator, ko pravi, da se jama nahaja daleč v gmajni. Tu je kar nekaj jam, ki v tem smislu niso bile raziskane. V Triglavci je Devač stalaktit s katerega kaplja voda na stalagmit, ki ima obliko vulve z umetno izdolbeno kotanjo. Ta simbolno predstavlja boginjo Devo (Hrobat Virloget, 2014a). Za Huje ne vemo ali je Devarja posebej stalagmit ali stalaktit. Ker je Devač simbolno oplajal Devo, sklepamo, da je podobno nalogo opravljal tudi Devar. Na to bi kazalo ime in informacija o njegovem pomenu (Medvešček, 2006). V obeh jamah so po ohranjenem izročilu izvajali obrede plodnosti. Ker je stalaktit s katerega kaplja nazorna prisposoba falusa, sklepamo, da se nahaja stalaktit tudi v jami pri Hujah.

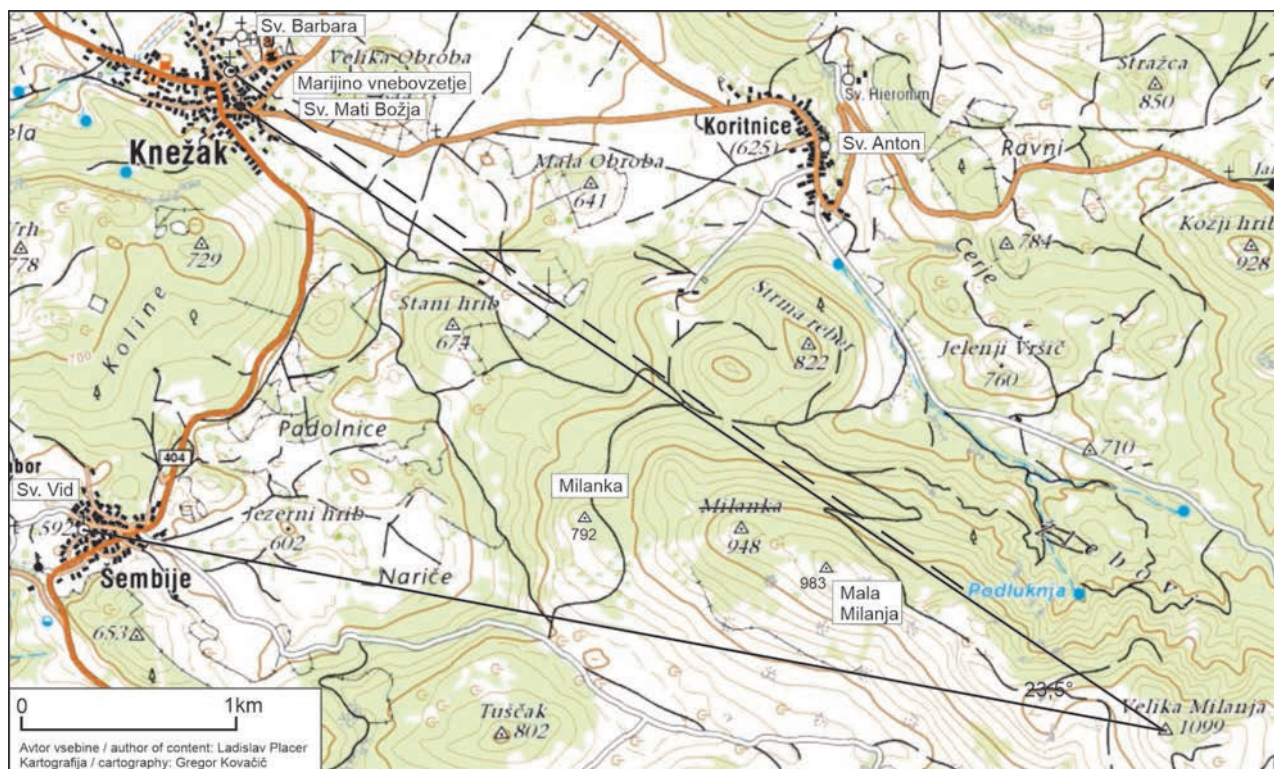
Falični simbol v Japodski jami je tudi stalaktit, v primerjavi s falusom v Triglavci na Divaškem Krasu je sicer manjši, vendar oblikovno dosti bolj podoben moškemu organu (sl. 5). Odbiti del je približno rekonstruiran s črto, ki sledi obliki nepoškodovanega kapnika. Svetost prostora in predmeta poudarja okoliščina, da je stalaktit

Slika 6: Cerkev Sv. Jurija v Ilirski Bistrici (Foto: Ladislav Placer).

Image 6: Church of St George in Ilirski Bistrica (Photo: Ladislav Placer).

edina kapniška tvorba v jami. Kaže, da so tudi tukaj izvajali obrede plodnosti, pri čemer žensko stran predstavlja sama jama, ki simbolizira vulvo, verjetno Mokoši, v prenesenem pomenu morda Matere Zemlje. Za določitev simbolnega nosilca falusa je pomembno, da leži jama na ledini Zelene doline in da stoji v Ilirski Bistrici cerkev Sv. Jurija. Oboje kaže na Jarila (Jaril ali Jarilo), ki ga je krščanstvo pri delu Slovanov prekrilo s Sv. Jurijem. Med ljudmi se je ponekod ohranil v podobi Zelenega Jurija, pri nas predvsem v Beli Krajini. V Ilirski Bistrici je razpadel na Zelene doline in na Sv. Jurija.

Slika 7: Mitična povezava med Sv. Vidom v Šembijah, Veliko Milanjo in kapelo Sv. Matere Božje v Knežaku. Sv. Vid prekriva Svetovida ali Svantevita, Devica Marija v Knežaku prekriva Mokoš. V Knežaku stoji tudi cerkev Marijinega vnebovzetja.
Image 7: Mythical connection between the church of St Vitus in Šembijah, Velika Milanja and the chapel of the Holy Mother of God in Knežak. St Vitus replaced either Svetovid or Svantevit, the Virgin Mary in Knežak replaced Mokosh. Knežak also hosts the church of the Assumption of Mary.

V tem primeru gre za Sv. Jurija, mučenca, ki ima po Leksikonu ekumenskih svetnikov (Ökumenisches Heiligenlexikon) veliko število zadolžitev, med drugim zatiranje poganstva. Zaradi atributov obnavljanja življenja je Japodska jama mitično središče »Mesečevega polkroga«, falični simbol pa njegovo mikrosredišče. Zelene doline pokrivajo večji prostor, ta je morda služil za shajališče večjega števila častilcev plodnosti in novega cikla rojevanja. Zelena barva je v splošnem barva novega življenja. Ovsec (1991) omenja kult falusa v zvezi z Jarilom pri Belorusih in lutko s poudarjenim falusom, ki je predstavljala simbolično žrtev za plodnost. Šmitek (2004) omenja Zelenega Jurija v povezavi s kroženjem časa, oziroma letnih časov.

Da je falus v Japodski jami simboliziral Jarila, kaže tudi posredno dejstvo, da v Hujah in Divači, kjer sta »delovala« Deva in Devač, ter bližnjih vaseh ni cerkve posvečene Sv. Juriju (glej Seznam cerkva v Sloveniji). Na Krasu se najbližja nahaja šele v Potočah pri Senožecah, na Brkinih šele v Vatovljah, v Matarskem podolju v Baču pri Materiji.

Glede mitičnih objektov na polkrožnem slemenu bi po izvajanju Pleterskega (2020) lahko sklepali, da so Milanka, Mala in Velika Milanja različni vidiki istega

ženskega božanstva, Mokoši in da »Mesečev polkrog« prikazuje mitične spremembe v letu. Če je ime ledine Nariče primarno povezano z naricanjem, bi bil to lahko prostor žalovanja ob zaključku ali »smrti« produktivnega obdobja letnega cikla, verjetno zime. Iz tistega, kar je bilo povedanega doslej povzemamo, da je predstavljala Velika Milanja čas visokega poletja, saj je skrbela za neprestano vračanje Sonca in s tem poletja, Mala Milanja bi v tem primeru imela vlogo zimskega in letnega obrata, Milanka pa zime, kar ustreza legi Narič. Taka razlaga je mogoča tudi brez ustreznega izvora besede Nariče. V opisanem kroženju letnih sprememb je vloga Babe nejasna, vsekakor pa je predstavljala neprijazno stran Mokoši, kar bi lahko pomenilo, da Milanka in Baba ne predstavljata nasprotja, temveč dve različni pojavi obliki neprijetne Mokoši; kot zime, ki se ritmično ponavlja in kot Babe, ki povzroča težave skozi celo leto.

Devin 3 obredno povezuje Japodsko jamo in Veliko Milanjo, morda se je na njem darovalo Jarilu, oplojevalcu in Mokoši, ki jo je oplajal, da je potem prinašala in ohranjala novo življenje.

Podružnično cerkev Sv. Jurija so postavili v Ilirski Bistrici sredi 18. stoletja (sl. 1, sl. 6), o tem kaj je bilo prej na tem mestu ni podatkov, vendar se je dalo iz slabo

Slika 8: Pogled z Devina 1 na Snežnik (Foto: Ladislav Placer).
Image 8: View from Devin 1 to Mt Snežnik (Photo: Ladislav Placer).

Slika 9: Pogled z Devina 2 na Snežnik (Foto: Ladislav Placer).
Image 9: View from Devin 2 to Mt Snežnik (Photo: Ladislav Placer).

zabrisanih sledi sestaviti zgodbo o Jarilu, ki se je, kot rečeno, ohranil v dveh krščanskih preobrazbah, prisilni v Sv. Juriju in ljudski v Zelenem Juriju. V Ilirski Bistrici je ljudska preobrazba skrivnostno poniknila v Zelenih dolinah, skupaj z njegovim faličnim simbolom, Sv. Jurij pa živi naprej.

Mučenec Sv. Jurij, latinsko St. Georgius (r. 275/280, u. 303/305), ima v Sloveniji 75 cerkva (glej God Sv.

Jurija, mučenca) in ni pretirano reči, da je bilo veliko teh postavljenih na mestih ali blizu mest čaščenja Jarila. Dve sta bili že omenjeni, za obdelano območje pa je posebej zanimiva »izpostava« Sv. Jurij na Jurščah pri Pivki, kjer nosita Jurjevo ime cerkev in vas. Naslednja je v Žejah. Starejše cerkve, ki so bile posvečene temu svetniku pred prihodom Slovanov, so bile postavljene iz podobnih vzgibov, le da je Sv. Jurij drugod nadomeščal druge »demone«.

Slika 10: Cerkev Marijinega vnebovzetja v Knežaku (Foto: Ladislav Placer).

Image 10: The church of the Assumption of Mary in Knežak (Photo: Ladislav Placer).

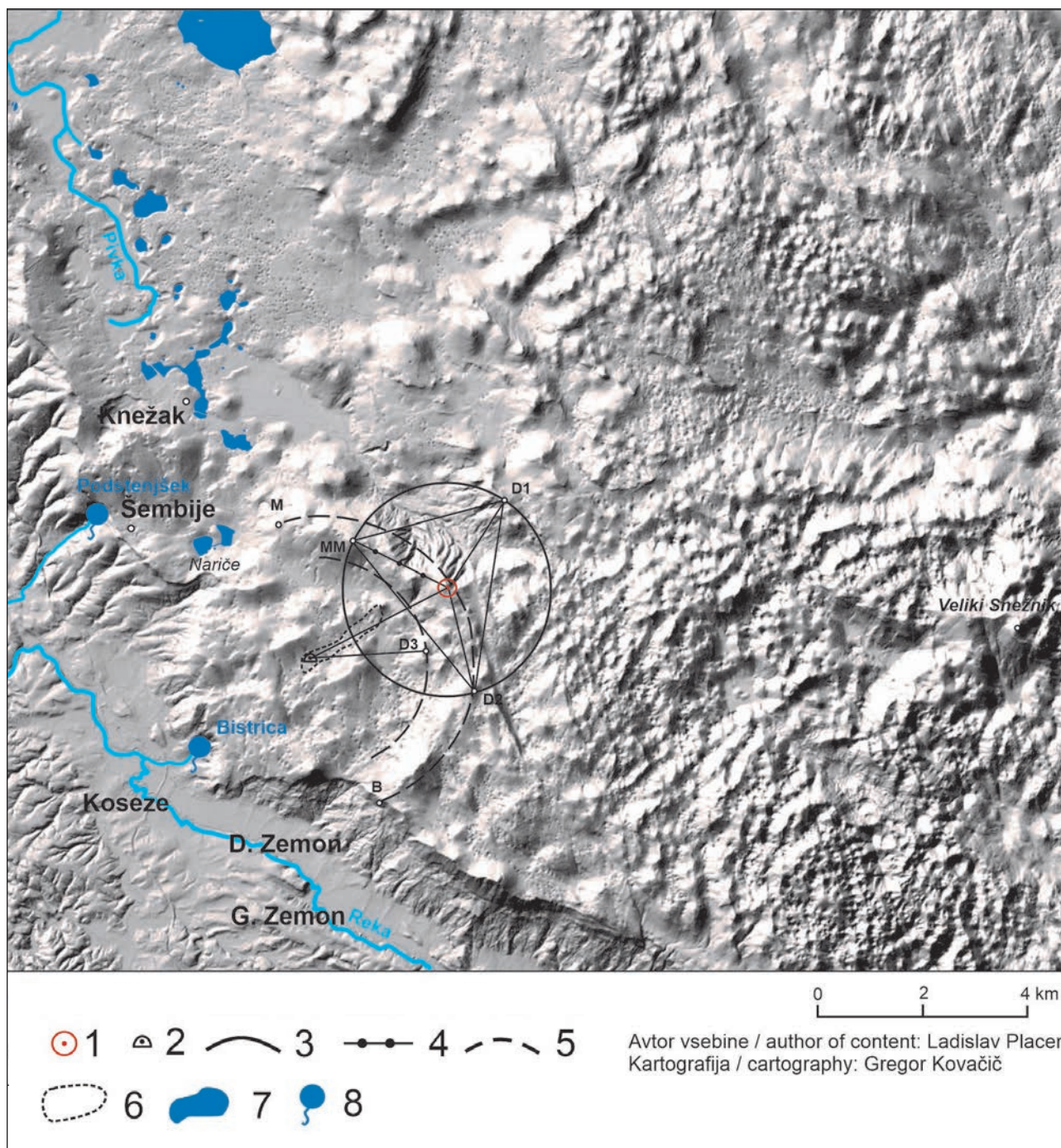
Slika 11: Kapelica Sv. Matere Božje v Knežaku (Foto: Ladislav Placer).

Image 11: The chapel of the Holy Mother of God in Knežak (Photo: Ladislav Placer).

Sem sodi tudi slovensko obalno območje, ki ga zgodnja slovanska poselitev ni dosegla. Tu stoji znamenita cerkev Sv. Jurija (*ita. S. Giorgio*) v Piranu, zavetnika mesta in mnogih drugih mest po krščanskem svetu. Po arheoloških podatkih je bila predhodnica te cerkve postavljena med 6. in 7. stoletjem, vendar ni znano kateremu svetniku je bila posvečena (glej Cerkev Sv. Jurija, Piran). Vsekakor obstaja možnost, da se je Sv. Jurij v Piran naselil prej, preden se je Jaril pojavil za Kraškim robom.

O pomenu Jarila in Mokoši v bližini Knežaka, ki je bil središče zgodnje srednjeveške slovanske kneževine, ne gre izgubljati besed, brez dvoma gre za izstopajoč kulturni in zgodovinski spomenik slovanske dediščine v tem delu Slovenije, ki je zrasel iz substrata starejših kultur in neobičajne polkrožne geomorfološke oblike. Slovani so ga preoblikovali po svoji predstavi. Oba mitična lika sta kneževini zagotavljala osnovne pogoje preživetja; plodnost in neskončno kroženje časa, zdravo živino, obilo vode, stalno navzočnost Sonca in s tem varnost. V prvem

članku (Placer, 2020) je bilo rečeno, da so bila osrednja upravna naselja kneževine, Knežak, Šembije, Dolnji in Gornji Zemon ter pogojno Koseze, sicer razporejena na segmentu krožnice, ki je imela središče na Veliki Milanji (Mokoši), vendar je bila taka razporeditev slučajna in pogojena z geomorfološko logiko. Po temeljitem razmisleku pa izgleda, da sta imela Šembije in Knežak nad dolino Reke vendarle posebno mesto, iz Velike Milanje je namreč mogoče videti obe naselji, drugih se ne vidi. Smernici proti cerkvi Sv. Vida v Šembijah in kapelici Sv. Matere Božje na pomembnem vaškem križišču v Knežaku oklepata srednjo vrednost obrednega kota okoli 23,5° (sl. 7). Večkratne meritve na kartah Atlasa Slovenije (Geopedia) in Atlasa okolja (Agencija RS za okolje), dajejo vrednosti med 23,4° in 23,5°. Natančna neposredna izmera ni mogoča, ker so napoti drevesa na Veliki Milanji in stavba v Knežaku. Ponovno presenečata profila Velika Milanja – Sv. Vid in Velika Milanja – kapelica Sv. Matere Božje, saj sta oba objekta tik nad vmesnimi grebeni. Kot

Slika 12: Ideogram Mokoši in Jarila (dopolnjeno po Placer, 2020, sl. 18). Legenda: 1. Velika Milanja (Mokoš), mitično središče »Sončevega kroga«; 2. Japodska jama s faličnim simbolom, mitično središče »Mesečevega polkroga«; 3. »Sončev krog«; 4. Volovja reber; 5. »Mesečev polkrog«; 6. Zelene doline; 7. Presihajoče jezero; 8. Kraški izvir; M – Milanka; MM – Mala Milanja; B – Baba; D1 – Devin nad Koritnicami; D2 – Devin nad Škriljem; D3 – Devin pod Lunjevico.

Image 12: Ideogram of Mokosh and Yaril (adapted from Placer, 2020, Img. 18). Legend: 1. Velika Milanja (Mokosh), mythical centre of the »Solar Circle«; 2. Japodska cave with the phallic symbol, the mythical centre of the »Moon Crescent«; 3. »Solar Circle«; 4. Volovja reber; 5. »Moon Crescent«; 6. Zelene doline (Green valleys); 7. Intermittent lake; 8. Karst spring; M – Milanka; MM – Mala Milanja; B – Baba; D1 – Devin above Koritnice; D2 – Devin above Škrilj; D3 – Devin below Lunjevica.

smernice proti cerkvi Marijinega vnebovzetja v Knežaku znaša okoli 24,8°. Izgleda, da je imel prostor okoli križišča v Knežaku večji kultni pomen od tistega, na katerem stoji cerkev, od tod se je namreč odcepila pot proti Koritnicam pod Devinom 1. Vprašanje pomena bi lahko rešila arheološka izkopavanja.

Z vrha Devina 1 (sl. 8) in Devina 2 (sl. 9) je magični pogled na Snežnik, zato je verjetno imel v mitski pokrajini pomembno mesto, vendar ga v tem trenutku še ni mogoče ovrednotiti. V obeh primerih se nudi podoben pogled kot z Devina 1 na Devin 2 in s površja nad Japodsko jamo na Devin 3 (sl. 4). Med Veliko Milanjo in Snežnikom ležita še Suhi vrh (1171m) in Konj (1170m), ki ju je tudi potrebno smiselno vključiti v mitično pokrajino.

SKLEP

Kaj je ostalo do danes od Mokoši in Jarila? Mokoš se je v času pokristjanjevanja skrila pod Milanjo in Milanko, njena morebitna svetišča ali drugačna obeležja, pa je bolj ali manj nasilno prevzelo novo žensko »božanstvo«, Sv. Marija. V naseljih okoli velikega ideograma je kar nekaj cerkva posvečenih materi božji, npr. v Knežaku, Jablanici, Podgrajah, Zabičah, Drskovčah, Ratečevem Brdu, Jelšanah, Obrovu in Rjavčah (glej Seznam cerkva v Sloveniji in Župnije v škofiji Koper), vendar katera od teh ali njihovih predhodnic, je bila resnično postavljena na mestu poganskih svetišč posvečenih Mokoši, je težko reči. Izgleda, da stoji cerkev Marijinega vnebovzetja v Knežaku (sl. 10) na drugotnem mestu in da je lokacija kapelice Sv. Matere Božje (sl. 11) pomembnejša, zelo povedno pa je, da sta oba krščanska objekta v Knežaku, ki je bil središče Mokošine duhovne in upravne moči posvečena Sv. Mariji. O tradiciji ženskega božanstva v Knežaku morda govori tudi podatek, da v treh bližnjih vaseh, Šembijah, Koritnicah in Zagorju, ni cerkve posvečene Mariji.

Epiteti kot so Marija Karmelska, M. Snežna, M. Žalostna, M. Pomočnica ali pridatki, ki označujejo pomembne dogodke iz Marijinega pred in posmrtnega življenja kot Marijino oznanjenje in M. vnebovzetje, so poznejšega datuma. Nastali so z razvojem njenega čaščenja.

Mokoši smo glede na njeno preimenovanje v Milanjo in Milanko dodali pridevek »mila« v prvotnem pomenu »usmiljena«, torej usmiljena boginja Mokoš (Placer, 2020). Tak pridevek pa ni daleč od milostne in usmiljene Device Marije, zaradi česar prenos čaščenja od boginje na mater božjo formalno ni bil velik, usodnejša in težja je bila vsebinska sprememba. Poganski običaji še danes ponekod trdovratno vztrajajo.

Tudi Jaril je spremenil svojo podobo in dejavnost, uradno se je preobrazil v Sv. Jurija, v Beli krajini in na Hrvaškem pa se je med ljudmi ohranil kot Zeleni Jurij. V Ilirski Bistrici živi njegova uradna preobrazba, od Zelene-ga Jurija pa so ostale le Zelene doline.

Na sl. 12 je ideogram Mokoši in Jarila (sl. 2) postavljen v prostor, ki je obravnavan v tem članku in je bil središče upravne in duhovne oblasti slovanske zgodnj srednjeveške kneževine v zaledju Istre.

K sklepni misli gre ugotovitev, da prinašata prejšnji (Placer, 2020) in sedanji članek o Veliki Milanji v ta prostor novosti, ki še niso preverjene s primerjalnimi študijami. V vsakem primeru pa imamo pred seboj žensko božanstvo, ki ga prekriva Devica Marija in moško božanstvo, ki ga prekriva Sv. Jurij. Glede na ledinska imena in značilnosti krajine sta jima najbližje Mokoš in Jaril. Oba sta zasedla mesti božanstev predsovanskega obdobja.

Imena naselij Knežak, Šembije, Koseze ter Dolnji in Gornji Zemon, izvirajo iz slovanske upravne in vojaške terminologije, vsako posebej ne vzbuja posebne pozornosti, vsa skupaj na razmeroma majhnem prostoru pa kažejo na veliko verjetnost, da je tu obstajalo središče zgodnj srednjeveške slovanske upravne in vojaške oblasti. Tak sklep dodatno podpira tudi bližnji obredni poligon (sl. 12) in poligonska povezava Velike Milanje, torej Mokoši, s Šembijami in Knežakom (sl. 7). Opisana koncentracija objektov upravne, vojaške in religiozne vsebine, sicer nima moči znanstvenega dokaza, ima pa moč upoštevanja vredne teorije.

Idejo o upravnem in duhovnem središču kneževine posredno podpira tudi ostanek obrambnega ali izvidniškega sistema med dolino Reke in Matarskim podoljem, ki poteka prečno na Brkine. Iz doline Reke pri Ribnici je mogoče po krajšem prečnem grebenu Ostrožno brdo priti v kraj Ostrožno brdo, nato po grebenski cesti na Pregarje na glavnem grebenu Brkinov. Od tu naprej ponovno vodi prečna grebenska pot v Obrov v Matarskem podolju. Ostrožno brdo in Obrov izhajata iz slovanske obrambne terminologije. Vmes so Pregarje, katerih ime doslej etimološko še ni bilo zadovoljivo razloženo. Menim, da ime vasi verjetno izhaja iz praslovanske besede *pretŭ*, sed. *prego* in *pregno* v pomenu napeti, zvezati (Snoj, 1997, 486), ki danes ni več samostojna, ohranila pa se je v povezavah sprega, vprega. Pregarje bi torej bile kraj, ki stoji na glavnem grebenu Brkinov in povezuje dve prečni poti, morda pa tudi dva dela obrambnega ali izvidniškega sistema. Tako razlago imena potrjuje tudi naselje Pregara v Istri, ki stoji na sedlu med izviroma dveh potokov in njunih dolin ter povezuje kraje ob slemenski cesti prečno na tamkajšnje doline vse od Pavličev pri Trebešah do Baredine nad dolino Bračane na Hrvaškem. Seveda bi Obrov in Ostrožno brdo lahko le nadzorovala prehod po dolini Reke in Matarskem podolju.

ZAHVALA

Za tehnično pomoč se najlepše zahvaljujem Bistrčanu, geografu dr. Gregorju Kovačiču, za pomoč pri iskanju poznavalcev krajevnih posebnosti pa Bistrčanki, slavistki prof. Zalki Šajn.

CULTURAL AND HISTORICAL SIGNIFICANCE OF THE MILANJA (SLOVENIA) – PART TWO: ST GEORGE IN THE TOWN OF ILIRSKA BISTRICA AND ST MARY IN THE VILLAGE OF KNEŽAK

Ladislav PLACER

Pod akacijami 13, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: ladislav.placer@telemach.net

SUMMARY

The contribution published in one of the previous volumes of this series discussed the Slavic mythical landscape above the town of Ilirska Bistrica, in the hinterland of the Istrian Peninsula (Placer, 2020). The spatial distribution of mythical places reveals that this landscape formed as the consequence of an exceptional geomorphology provided by a large fossil rotational landslide that left behind a semicircular ridge and a semicircular slope (Img. 1, Img. 2). Members of nature cults symbolically likened the semicircular ridge to the crescent moon. The ridge bears peaks with mythical toponyms such as Milanka, Mala Milanja, Velika Milanja and Devin 2, the ridge of Volovja reber (Ox slope) and the pyramidal rocky peak of Baba. In addition to Devin 2, there are two other peaks of the same name, i.e. Devin 3 on the semicircular slope and Devin 1 outside the landslide area. Devin is a geographical name for an elevation of a certain shape that was the ritual place of nature cults. The concentration of three peaks with the name Devin is unique in the known mythical landscapes of the Slavs. The mythical places discussed in the first article are now joined by three others: Trnovski studenec (Trnovo spring), Japodska jama (lapydes cave) and Zelene doline (Green valleys). All are located in the middle of the displaced mass of the landslide. The places of the mythical landscape join into an ideogram composed of two geometric bodies with the working names of »Solar Circle« and »Moon Crescent« (Img. 2). The mythical centre of the »Solar Circle« is Velika Milanja or the compassionate goddess Mokosh. Its location within the ideogram suggests the goddess watched over the (imaginary) oscillation of the Sun between the summer and the winter solstice. This task is new and unusual for Mokosh. The mythical centre of the »Moon Crescent« is the lapydes cave, which holds a phallic stalactite (Img. 5) as a symbol of the god Yaril. The cave itself symbolises the vulva, probably that of Mokosh or possibly Mother Earth. Yaril was associated with the changing of the seasons, fertility and renewal of life. Mokosh is ambivalent, which is geometrically expressed in its location both in the centre of the »Solar Circle« and on the »Moon Crescent«. The Catholic Church replaced the compassionate goddess Mokosh with the compassionate Virgin Mary. Whereas the memory of Mokosh has been lost, the toponyms of Milanja and Milanka survive, together with a church of the Assumption of Mary (Img. 10) and a chapel of the Holy Mother of God (Img. 11) located in the centre of the Slavic administrative and religious centre at Knežak. Better preserved is the memory of Yaril, who as Zeleni Jurij (Green George) still marks the advent of spring in some parts of Slovenia, while in Ilirska Bistrica he is present in the toponym of Zelene doline (Green valleys), with the lapydes cave in the centre, and the church of St George located in the town (Img. 1, Img. 6). Image 12 shows the ideogram of Mokosh and Yaril (Img. 2) set in the wider area that formed the administrative and religious centre of the early medieval Slavic principality. The prince's seat was in Knežak (prince = sl. knez → Knežak).

Keywords: Slavic mythical landscape, goddess Mokosh and god Yaril, centre of early medieval Slavic administrative and religious authority, Knežak, Ilirska Bistrica, Istrian hinterland

VIRI IN LITERATURA

Cerkev Sv. Jurija, Piran. Dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Cerkev_sv._Jurija,_Piran (zadnji pristop: 10. 10. 2020).

God Sv. Jurija, mučenca. Dostopno na: <https://katolska-cerkev.si/god-sv-jurija-mucenca> (zadnji pristop: 10. 10. 2020).

Hrobat Virloget, K. (2012): »Poljubiti Babo«. O slovanskem in pred slovanskem mitskem liku. *Keria: Studia Latina et Greca*, 14, 1, 67–81.

Hrobat Virloget, K. (2014a): Deva, Baba in Triglav v mitskem izročilu in pokrajini. *Sodobnost*, 78, 12, 98–117.

Hrobat Virloget, K. (2014b): Petroglifi iz Jame v bližini Trnovskega studenca nad Ilirsko Bistrico na Snežniški planoti. *Studia Mythologica Slavica*, XVII, 155–172.

Kataster jam: Japodska jama št. 7691. Dostopno na: <https://www.katasterjam.si/Caves/Details/7691> (zadnji pristop: 10. 10. 2020).

Medvešček, P. (2006): Let v lunino senco: pripovedi o starih verovanjih. Nova Gorica, Taura.

Ovsec, D. J. (1991): Slovenska mitologija in verovanja. Ljubljana, Domus.

Ökumenisches Heiligenlexikon. Dostopno na: <http://www.heiligenlexikon.de> (zadnji pristop: 10. 10. 2020).

Placer, L. (2010): Triglavca, kraj čaščenja plodnosti. Poizkus etimologije Divače. *Studia Mythologica Slavica*, XIII, 313–323.

Placer, L. (2020): Kulturno in zgodovinsko sporočilo Milanje (Slovenija). *Annales, Series Historia et Sociologia*, 30, 2, 215–234.

Pleterski, A. (2020): Mitična pokrajina. Preizkus njenega obstoja z napovedanim modelom na primeru Bleda = A Mythical Landscape. Test of its Existence with Predictive Models for the Bled Case. V: Štular, B. (ur.): *Srednjeveški blejski otok v arheoloških virih = In Medieval Archeology of Bled Island*. Ljubljana, ZRC SAZU, Opera Instituti archeologici Sloveniae 42, 235–277.

Seznam cerkva v Sloveniji. Dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_cerkva_v_Sloveniji (zadnji pristop: 10. 10. 2020).

Snoj, M. (1997): Slovenski etimološki slovar. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Šmitek, Z. (2004): Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti. Ljubljana, Študentska založba.

Župnije v škofiji Koper. Dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Kategorija:C5%BDupnije_%C5%A0kofije_Koper (zadnji pristop: 10. 10. 2020).